

Калдыбаева А.Т.

педагогика илимдеринин доктору, профессору

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Батиров А. Р.

аспирант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

ЭЛДИК ЭПОСТОРДУН НЕГИЗИНДЕ БАЛДАРДЫ ПАТРИОТТУК ТАРБИЯЛОО БОЮНЧА ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДДОРУ

Аннотация. Кыргыз элинин эпикалык мурастарын азыркы мектепте окуучуларды патриоттук тарбиялоодо пайдалануу көп тармактуу изилдөөнү талап кылат. Биздин бул макала мына ушундай изилдөөнүн методдорун көрсөтөт. Айрым методдордун (контент-анализ, структуралык-семиотикалык анализ, герменевтикалык метод) кандайча пайдаланылгандыгы макалада чагылдырылат. Илимий булактарды пайдалануу, этнопедагогикалык факт жана материалдарды тандоо, аларды системага салуу жана синтездөө, мамлекеттик жана өкмөттүк токтомдорду, мыйзамдарды, мектеп документтерин, окуу программалары, окуу китептерин ж. б. окуу куралдарын үйрөнүү; мугалимдердин, тарбиячылардын иш-тажрыйбаларын жыйноо жана аларды жалпылоо ж. б. методдорду кандайча колдонгондугубуз тууралуу конкреттүү маалыматтар берилет. Макаланын актуалдуулугу мектептерде патриоттук тарбия түшүнүгү кыргыз этнопедагогикасы менен байланыштуу каралгандыгында. Макалада айтылган ойлор этнопедагогикалык багытта изилдөө жүргүзгөндөр жана мектептеги тарбия иштерин жүргүзүүчүлөр үчүн пайдалуу болот.

Түйүндүү сөздөр: изилдөө методдору, герменевтикалык метод, патриоттук тарбия, этнографиялык материалдар, улуттук фольклор, патриоттук сезим, элдик оозеки чыгармачылык, педагогикалык ойлор.

Калдыбаева А.Т.

доктор педагогических наук, профессор

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

Батиров А. Р.

аспирант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ПАТРИОТИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ ДЕТЕЙ НА ОСНОВЕ НАРОДНЫХ ЭПОСОВ

Аннотация. Использование эпического наследия кыргызского народа в патриотическом воспитании учащихся в современной школе требует многопрофильного изучения. В статье раскрываются некоторые методы (контент-анализ, структурно-семиотический анализ, герменевтический метод), использование научных источников, выбор этнопедагогических фактов и материалов, их систематизация и синтез,

использование государственных и правительственных постановлений, законов, школьных документов, учебных программ, учебников, изучение учебных пособий; сбор и обобщение опыта работы учителей, педагогов и предоставляется конкретная информация о том, как использовались эти методы. Актуальность статьи заключается в том, что понятие патриотического воспитания в школах рассматривается в связи с кыргызской этнопедагогикой. Идеи, изложенные в статье, будут полезны тем, кто проводит исследования в этнопедагогическом направлении, а также тем, кто занимается школьным воспитанием.

Ключевые слова: методы исследования, герменевтический метод, патриотическое воспитание, этнографический материал, национальный фольклор, патриотическое чувство, народное устное творчество, педагогическая мысль.

Kaldybaeva A.T.

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Batirov A. R.

postgraduate student
Kyrgyz State University named after I. Arabaev

RESEARCH METHODS ON PATRIOTIC EDUCATION OF CHILDREN BASED ON FOLK EPICS

Annotation. The use of the epic heritage of the Kyrgyz people in the patriotic education of students in a modern school requires multidisciplinary study. The article reveals some methods (content analysis, structural semiotic analysis, hermeneutic method), the use of scientific sources, the choice of ethnopedagogical facts and materials, their systematization and synthesis, the use of state and government regulations, laws, school documents, curricula, textbooks, the study of textbooks; collecting and summarizing the work experience of teachers, educators and providing specific information about how these methods were used. The relevance of the article lies in the fact that the concept of patriotic education in schools is considered in connection with Kyrgyz ethnopedagogy. The ideas presented in the article will be useful to those who conduct research in the ethno-pedagogical direction, as well as those who are engaged in school education.

Keywords: research methods, hermeneutical method, patriotic education, ethnographic material, national folklore, patriotic feeling, folk oral creativity, pedagogical thought.

Изилдөөнүн объектисине, предметине ылайык изилдөө жүргүзүүдө бир топ теориялык жана практикалык методдорду пайдаландык.

Алардын негизгилери:

– элдик фольклордук чыгармаларды балдарды патриоттук тарбиялоо процессинде пайдалуу боюнча кыргыз элинин салттуу педагогикасын тажрыйбаларын комплекстүү үйрөнүү;

– фольклордук чыгармалардын патриоттук тарбиялоого кошо турган педагогикалык мүмкүнчүлүктөрү боюнча этнопедагогикалык факт жана материалдарды тандоо, аларды системага салуу жана синтездөө;

– фольклордук чыгармалардын патриоттук идеялары жана аларды билим берүү-тарбиялоо процессинде пайдалануу боюнча педагогикалык, психологиялык,

этнографиялык, социологиялык, тарыхый, адабияттаануу боюнча адабияттарды талдоо жана жалпылаштыруу;

– социалдык-педагогикалык методдор: байкоо; анкеттөө; сурамжылоо; тест жүргүзүү; аңгемелешүү;

– мамлекеттик жана өкмөттүк токтомдорду, мыйзамдарды, мектеп документтерин, окуу программалары, окуу китептерин ж. б. окуу куралдарын үйрөнүү;

– мугалимдердин, тарбиячылардын иш-тажрыйбаларын жыйноо жана аларды жалпылоо ж. б.

Изилдөөнүн методу бул эмгекте алдын ала коюлган максатка жетишүүнүн жолдору, усулдары, ал көптөгөн ишмердүүлүктүн айкалышынан келип чыгат.

Изилдөөбүздө колдонулган методдордун айрымдары таблицада түрүндө көрсөтүлдү.

Таблица 1. – Диссертацияны жазууда колдонулган негизги методдор жана алардан күтүлгөн жыйынтыктар

Илимий изилдөөдө колдонулган негизги методдор жана күтүлгөн айрым жыйынтыктар	
Методдор	Жыйынтыктар
Фольклордук чыгармаларды үйрөнүү жана жыйынтыктоо	Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгында патриоттук тарбиялоо боюнча педагогикалык идеялардын чагылдырылышы аныкталды.
Тарыхый материалдарды үйрөнүү жана жыйынтыктоо	Элдин башынан өткөн оор учурлардагы тарыхта жашап өткөн инсандардын патриоттук иш-аракеттери, жүрүм-турумдары каралды.
Этнографиялык эмгектерди үйрөнүү жана пайдалануу	Кыргыздардын үрп-адаты, салты, жөрөлгөлөрү аркылуу патриот инсандарды кантип тарбиялагандыгы, андай тарбиянын этнографиялык каражаттары изилденди.
Элдик фольклордук чыгармаларды балдарды патриоттук тарбиялоо процессинде пайдалуу боюнча илимий-теориялык (философия, педагогика, психология, этнография, адабияттаануу) эмгектерди талдоо жана жалпылоо	Изилдөөнү аргументтүү жүргүзүү үчүн теориялык-методологиялык эмгектер аныкталды, изилдөөбүздүн илимий-теориялык базасы бекемделди жана ишенимдүү болду.
Эл менен аңгемелешүү	Изилдөөдө коюлган теориялык ойлор жеке адамдардын тагдыры менен бекемделди
Нормативдик материалдарды үйрөнүү	Мектепте жана мектептен тышкаркы мекемелерде окуу стандарттарын, окуу программаларын, окуу китептерин, класстык журналдарды ж. б. нормативдик документтерди үйрөнүү диссертациянын коюлган максат-милдети менен

	байланыштырылды, кайсыл материалдарды үйрөнүү керектигин көрсөтүп берди.
Мугалимдерден, окуучулардан анкета алуу, аларды оозеки сурамжылоо, тест жүргүзүү	Фольклордук чыгармаларга окуучулардын кызыгуулары, кабыл алуулары жана азыркы жаштарга алардын таасирин күчөтүүнү активдештирүү жолдору аныкталды

Биз изилдөөбүздүн айрым методдорун кайсыл учурда, кандайча колдонгонубузга токтолуп кетebиз.

Фольклордук материалдарды анализдөө методу. Биздин изилдөөнүн материалдары улуттук фольклор, ал эми биздин диссертациянын, образдуу айтканда чийкизаты (сырьёсу), ошол фольклордук чыгармалар болуп эсептелет. Негизги методубуз тексттеги патриоттук идеялары табуу, аларга педагогикалык аспектиден талдоо берүү болгондуктан ошол тексттеги бир топ методдор менен мамиле кылдык. Алар: биринчиси, **контент-анализ** (англисче contents – мазмуну, мазмундук деген мааниде), б. а. , коомдук илимдерде чыгарманын мазмунун анализдөөнүн стандарттуу методу; экинчиси, **структуралык-семиотикалык анализ** текстти тилдик жактан талдап үйрөнүү менен байланышат, адабиятчы Ю. М. Лотман эки китебинде [1; 2] бул методдун концепциясын тереңдеткен, ал тексттин тилдик үч деңгээлин (фонетикалык, морфологиялык, синтаксистик; ырдын да үч деңгээлин (фоника, метрика, строфика), мазмундук эки деңгээлин (сюжеттик-композициялык: сюжет, фабула, мезгил, мейкиндик) жана көз караштык (подтекст, контекст); үчүнчүсү, **герменевтикалык метод**, б. а. , текстти түшүнүү жана интерпетациялап түшүндүрүү методу, кээде текстте ачык байкалбаган, так айтылбаган учурлар кездешет, ошолорду ушул метод менен аныктап алуу мүмкүн.

Чоң согуштардын алдында жекеме-жеке беттешүү ыкмасы колдонулган учурлар да эпостордун сюжетинде кездешет. Мисалы, Нескара менен согушуу алдынан кыргыз жигиттери менен калмактар жекеме-жеке чыгуу учурунда Манас бирме-бир чыгып, Күдөң, Ыраңшоо, Шаңмусары менен беттешип, аларды жеңет, анан түбү кытай мангүбө, он тогуз жаштагы Нескара менен беттешет. Мына ушул кезде бала Манас достору тарабынан Алтайда кан көтөрүлүп калган эле. Ал «кандык урушун» демонстрациялап, жоокерлерине дух берип, аларды алдына болуучу аламан урушка психологиялык жактан даярдап койду.

Каркырадагы Көкөтөйдүн ашында чоң чырдын башталары белгилүү болуп калган. Коңурбай баш болгон кытайлар, аларга кошулуп калмак менен манжулар кыргызга кыр көрсөтүп аткан ошол оор кырдаалда, ат чабышка кеткен күлүктөрдү күтүп аткан учурда Бакай кырк чорону ашка келген элге өнөр көрсөтүүнү өтүнөт. Кырк жигит согуштук өнөрлөрүн көрсөтөт. Коноктор менен оодарыш, күрөш, эр сайыш, эр эңиш ж. б. улуттук оюндар мелдеш катары ойнолот. Эң оору күрөш болуп, анда Жолойду Кошой жеңип чыгат, жамбы атышта да, кыргыздар татаал тапшырманы аткарат. Манасчылар «Көкөтөйдүн ашында» мындай мелдештерди жөн гана эпизод катары тексттеги кошо берген эмес. Дээрлик «Манастын» бардык варианттарында кездешкен бул улуттук оюндар жердин ээси ким экендигин, кыргыздар кандай эл экендигин, аларга катылган баскынчылар эмне болорун алдын ала көрсөтүү. Ошол эле кезде кыргыз патриотизмин даңазалоо. Анткени Манас баатыр өзүнүн айланасында чачыранды болгон кыргыз

урууларын бириктирип, душманды жеңген жана кыргыз жерлерин кайтарып берген, андан тышкары кубаттуу мамлекетти түзүп кыргыз элинин коргоочусу катары берилет [1].

Концептуалдык талдоо методунда фольклордук тексттерден патриоттук маанини түшүнүдүргөн сөздөрдүн жана сөз айкаштырынын жыштыгы аныкталды. Мисалы, «Манас» эпосунда «Алтай», «Талас», «Анжиян» сыяктуу жер аттарынын аталышынын өзү ошол чыгармадагы каармандардын патриоттук иш аракеттери менен байланышат. Манаска карата колдонулган «эр», «шер», «кабылан», «арстан», «жолборс», «сырттан», «канкор» ж. б. эпитеттердин колдонулушу анын патриоттук образын аныктайт.

Этнографиялык эмгектерди, этнограф изилдөөчүлөрдүн «талаа материалдарын» үйрөнүү методунда биз В. В. Радлов, Г. Алмаши, С. М. Абрамзон, Х. А. Аргынбаев, А. Н. Бернштам, А. Калыш, Н. А. Кисляков, Н. П. Лобачева, Л. А. Фирштейн ж. б. европалык жана орусиялык этнографтардын, А. Акматалиев, А. Асанканов, С. Кайыпов, А. Мурзахметов, А. С. Кочкунов, Д. Т. Молдокулова ж. б. кыргыз этнографтарынан балдарды патриоттуулукка тарбиялоо багытындагы элдик үрп-адаттар, салттар жөнүндө жыйнаган жана жазган материалдарын пайдаландык. Бул окумуштуулардын эмгектерин иште жалпылап, жыйынтыктап, диссертациянын айрым жоболорунда коштук.

«Талаа материалдарын» этнографтар, фольклористтер эл арасына чыгып, калк ичинен оозеки чыгармаларды жазып алат, өздөрү кызыккан суроолорго жооп таап, ошол материалды ким айтып бергенин жазып келет жана илимий иштеринде пайдаланат же кол жазмалар фондуна өткөрөт. Биз да эл ичинен айрым материалдарды жыйнадык. Мисалы, информаторлор патриоттук мазмунда мындай макал-ылакаптарды айтып беришти: «Туулган жерим – туу саяр жерим», «Ата Журтум – алтын казыгым», «Бакага сазы – мисир, жыланга ийини – мисир», «Жигиттин кандай болорун элин көрүп айт», «Багында булбул сайраса – акындар туулат, сазында бака чардаса – катындар туулат», «Баатыр болор жигиттин билегинде күчү, көзүндө нуру бар» ж. б.

Нормативдик документтерди үйрөнүү методу. Биздин изилдөө билим берүү уюмдарында элдик фольклордун негизинде патриоттук тарбиялоого байланыштуу болгондуктан башталгыч класстардын адабий окуу, эне тили, мекен таануу, музыка, V-XI класстардын кыргыз адабияты окуу предметтеринин мамлекеттик стандарттары, окуу программалары, окуу китептери, окуу колдонмолору, сабактардын пландары жана иштелмелери, мугалимдердин тарбиялык сабактарынын сценарийлери, видеосабактары талдоого алынып, алар эмгегибизде жыйынтыкталды.

Алдыңкы тажрыйбаларды үйрөнүү методу. Бул багытта мугалимдердин бай тажрыйбасы топтолгон, бирок аларды жыйынтыктап, илимий-методикалык баа берүү ишмердүүлүгү педагог окумуштуулар тарабынан колго алынбай келет. Биз изилдөөдө Талас областында кыргыз тили жана адабияты мугалим болуп иштеген Наргиза Самакова «Тарбиялоонун башкы багыты – патриоттук тарбия» деген темадагы тарбиялык сабагын үйрөндүк. Мугалим «Кыргыз патриоттуулугунун булагы кайдан башталат» деген суроо коюп, андан ары орус культурологу, академик Д. С. Лихачевдун мындай сөзүн келтирет: «Азыркы учур менен тең карасак: анда эсибизге төмөнкүнү салышыбыз керек. Ата Мекенге, улуттук маданиятка, эне тилге болгон сүйүү – өз үй-бүлөсүнө болгон, үй-жайына, мектебине болгон сүйүүдөн башталарын эстөө зарыл. Кийинчерээк бул сүйүү кеңейип олтуруп өз Ата Мекенин, анын тарыхын, мурункуга жана азыркыга, жалпы адамзатка болгон сүйүүгө айланыш керек». Мугалим сабагынын аягында окуучуларга өз айылынын атуулу Асанбек Оторбаевдин эрдиги тууралуу дил баян жазып келүүгө

тапшырма берет (<https://multiurok.ru/files/tarbiialoonun-bashky-bagyty-patriottuk-tarbiia-tar.html>).

Дагы бир тажрыйбасын үйрөнгөн мугалимдер «Кыргызстан – биздин мекенибиз» деген темада тарбиялык саат өткөн Ош шаарындагы №46 орто мектепте кыргыз тили жана адабияты мугалими болуп иштеген Дилхумар Инаттилла кызы (<https://www.youtube.com/watch?v=UNWqsONUW9k>), «Менин сүйүктүү – Кыргызстаным» деген темада класстык санарип сабак өткөн №52 Кыргыз-түрк достугу (Ош шаары) мектебинин башталгыч класстар мугалими Адина Алашова.

Патриоттук тарбиялоодо мамлекеттик символикалар жөнүндө түшүнүк берип, гимн ырдауу, туу, герб тууралуу айтып берүү ар жылы окуу ачылган биринчи сабакта ишке ашырылат. Өзгөн районундагы №38 Сыдык Эшматов атындагы мектептин мугалими Айнура Абдылаева мекентаануу сабагынан «Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик символикалары» деген темада сабак өтүп, анын видеосун интернетке жүктөгөн (<https://www.youtube.com/watch?v=mRxcK8rx7Zo>)

Талас районундагы «Арал» орто мектебинин мугалими Б. Исаков «Манас» эпосунун патриоттук мазмундагы саптары менен иштөөдө окуучулар менен бирдикте төмөнкүдөй сөз берметтерин табышат:

Чокморунан чок чыккан, чок жарылып от чыккан.

Кармаганда кан чыккан, тиктегенде жан чыккан.

Аркар аяк, жез билек ат жакшысын мингизет

Кош бадана, торгой көз тон жакшысын кийгизет.

Кулаалы таптап куш кылган,

Куранды жыйнап журт кылган.

Тели куш жыйнап куш кылган,

Тентиген жыйнап журт кылган.

Ит ичпей турган ашынан үмүт кылат.

Арстан турган жерге аюу жолобойт (Көкчөнүн сөзүнөн).

Сунса кол узарат, жумулса, көз ачылат [3, 108-109-бб.].

Фольклордук чыгармалардагы патриоттук идеяларды аныктоо боюнча мугалимдердин тажрыйбаларын үйрөнүү жана аларды өз тажрыйбабызда колдонуу бизге төмөнкүлөрдү берди:

– патриоттук тарбиялоо боюнча өз тажрыйбабызды башкалардын тажрыйбасы менен салыштырууга;

– жүргүзүп жаткан билим берүү жана тарбиялоо ишмердүүлүктөрдү методикалык жактан байытууга;

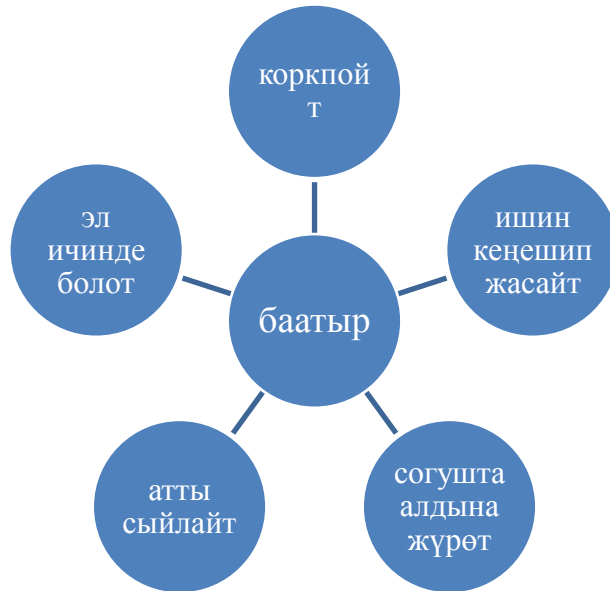
– фольклордук чыгармалар аркылуу окуучуларды патриоттук тарбиялоого багытталган чыгармачылык иш аракеттеринин мазмунун жана формаларын байытууга, оптималдуулугун жогорулатууга педагогикалык шарттарды жана мүмкүнчүлүктөрдү жаратып берет.

Байкоо методу аркылуу фольклордук чыгармаларга кызыгып жүргөн окуучулардын берилүү себептери, ошондой чыгармалардан алган таасирлери, үй-бөлө мүчөлөрүнүн

фольклордук мурастарды колдонуп, балдарына патриоттук тарбия берүүсү ж. б. ишибизди жазууга керектүү ишмердүүлүктөр байкоого алынды.

Ушундай эле суроолорго жооп алуу үчүн **сурамжылоо, анкеттөө, текст жүргүзүү** сыяктуу изилдөөнүн жөнөкөй методдорун колдондук.

Моделдөө методу. Илимий изилдөөнү жазууда кыргыз элинин баатырдык эпосторунун тексттин («Курманбек», «Эр Табылды», «Жаныш, Байыш») окуп чыгып, андагы башкы каарман эл баатырынын патриоттук сапаттарын мындайча моделдедик.

Сүрөт 1. Баатырдык эпостордогу башкы каармандын сапаттарынын модели.

Элдик баатырдык эпостордун башкы каармандарын бириктирип турган жалпылыктар:

1. Душмандан да, өлүмдөн да коркпошу.
2. Эл ичинде болушу (Баатырлар көбү кандын, байдын баласы болсо да, ар дайым эл ичинде жүрөт, элдин арасынан кол топтойт ж. б.).
3. Атты сыйлап, минген аты менен өзүн катар коюшу (Манас Аккула аты жок Айбанбоз минип барып, Коңурбай менен Көл-Кечүүдө тең келип уруша албай калышы, Курманбекке атасы Тейитбек атын бербей жараланып, согушта жеңилиши ж. б.
4. Ишин кеңешип жасайт (Баатырлардын жанында Бакай сыяктуу акыл кошчулары, даанышмандары болот, ошолордун айтканы менен согушка кирет, душмандар менен жарашат ж. б.).
5. Согушта алдыда жүрөт, б. а. , кол баштайт (Аламан уруштарда баатыр эң алдыга чыгат, жекеме-жеке найзалашууга, кылычташууга чыкканда да эл баатыры баштап берет ж. б.)

Булардан башка да баатырдын үйлөнүү салтынан өзүнчө өзгөчөлүктөрү болот (Манастын Каныкей менен уруш чыгарышы ж. б.), баатырга алабармандык, айкөлдүк, бала кыялдык сапаттар мүнөздүү. Алар төмөндө көрсөтүлдү.

Сүрөт 2. Баатырдык эпостордогу башкы каармандын мүнөздөрүнүн модели.

Адабияттар:

1. Саттарова А. Жүрүм-турумдардын этикалык нормаларынын калыптануусундагы фольклордун ролу. // И.Арабаев ат. Кыргыз мамлекеттик университетинин Жарчысы. – 2017. - №4. – 124-127-бб.
2. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста [Текст] / Ю. М. Лотман. – Л. : 1972.
3. Лотман Ю. М. Статьи по семиотике искусства[Текст] / Ю. М. Лотман. – СПб. : 2002.
4. Исаков Б. Манас сабагы [Текст] / Б. Исаков. – Бишкек, 1994. – 650 б.

Рецензент: педагогика илимдеринин кандадаты, доцент Абдраева Н.Э.